

Příloha 6: Posudek oponenta habilitační práce

Masarykova univerzita

Fakulta Přírodovědecká fakulta MU

Habilitační obor Antropologie

Uchazeč RNDr. Eva Jozífková, Ph.D.

Pracoviště Přírodovědecká fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Katedra biologie

Habilitační práce Úvod do etologie sociální hierarchie: základní principy dominance a submisivity v biologii chování

Oponent Doc. RNDr. Miroslav Králík, Ph.D.

Pracoviště Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity

Text posudku

Habilitační práce RNDr. Evy Jozífkové, Ph.D. „Úvod do etologie sociální hierarchie: základní principy dominance a submisivity v biologii chování“ je koncipována jako systematický přehled etologie sociální hierarchie, se zvláštním zaměřením na etologii člověka. Přílohou, organicky začleněnou do této přehledové práce, je pět publikací autorky (všechny publikované nebo t.č. přijaté k publikaci v odborných časopisech, většinou s IF), demonstrující její erudici v dílčích oblastech etologické tematiky zde pojednaných a také její vlastní významné přínosy na tomto poli.

Práce zahrnující 145 číslovaných stran informačně hutného a konfrontacemi argumentů prosyceného textu je rozdělena do 7 kapitol (z toho 4 meritorních, a dále publikovaných Článků, Závěru a systematickému přehledu rozsahem odpovídajícího seznamu Literatury). V meritorních kapitolách autorka nejprve představuje obor etologie a její aktuální i potenciální možnosti při aplikaci na lidské chování (kapitola 1.), pojednává základní teoretické koncepce dnešní etologie (kapitola 2.), dále rozebírá téma sociální hierarchie u živočichů s důrazem na komparaci, škálu jejich projevů a kontext u různých živočišných druhů (kapitola 3.) a konečně největší prostor věnuje sociální hierarchii u člověka (kapitola 4.).

Jednotlivým prvkem celé práce je autorčina snaha o pochopení jistého rozporu (a dle autorky jednoznačně nedostatku) v dnešních vědách o lidském chování. Navzdory tomu, že člověk je (v řadě ohledů) živočichem, savcem a primátem jako každý jiný, a biologie ho tak v mnoha svých oborech také vidí, věda o chování živočichů – etologie – jakoby na člověka neměla nárok. Jako by etologie byla vyhrazena jen pro ostatní živočichy, a pro člověka byly určeny zcela jiné, jemu speciálně přizpůsobené postupy. Nejvíce je to pak patrné v oborech s převážně „nebiologickou“, resp. „neevolucionisticky“ orientovanou výzkumnou tradicí, jako je psychologie, různé sociální vědy a např. sexuologie. V řadě z těchto oblastí je etologie dosud chápána jako okrajová záležitost, ne-li zcela opomíjena.

Autorka se domnívá, že možnosti etologie člověka na hranicích řady teoretických i prakticky zaměřených oborů o lidském chování zdaleka ještě nejsou plně využity. Nesnaží se jen porozumět příčinám této situace. Celá její studie představuje realizaci snahy autorky o přiblížení etologické teorie i metodologie jiným oborům. Etologii člověka vidí jako přístup, jehož důslednější uplatnění by mohlo sjednotit rozmanité myšlenkové směry v hlavních východiscích a mít významné praktické dopady v každodenním životě (v sociální oblasti, vztahu k menšinám, sexualitě, fungování organizací atd.). Celou práci prolíná snaha autorky

biologicky orientované (fylogeneticky, ekologicky, sociálně, fyziologicky, reprodukčně opodstatněné) vysvětlení různých forem lidského chování, zastřešené v biologii paradigmatickou evoluční teorií, přiblížit či přizpůsobit tradičně jinak teoreticky založeným vědám o lidském chování.

Stručný komentář k jednotlivým kapitolám

K úvodní kapitole o etologii na hranách oborů autorka představuje výběr příkladů z oblasti lidského chování, které demonstrují na jednu stranu tápání společnosti a nekoncepčnost některých oborů v určitých kontroverzních tématech (bisexualita, pornografie), a současně ukazují, jak biologicky orientovaný – etologický – pohled může téma zakotvit a poskytnout mnohem uspokojivější vysvětlení těchto jevů.

Kapitola druhá přináší základní pohled etologie na chování živočichů, zdůrazňuje roli podmínek a okolností k nějakému chování, vztahů alternativních strategií chování a zejména přínosy evolučně orientovaného pohledu (*fitness, trade-off, parental investment theory*) vysvětlujícím možnostem etologické teorie.

Kapitola třetí se již věnuje naplno etologické tématice sociální hierarchie, dominantní hierarchii, jejímu ustavování, dynamice, gradientům a limitům možností u různých skupin živočichů, zejména u primátů. Zásadní jsou zde souvislosti s věkem, pohlavím a reprodukcí, teritorialitou a příbuzenstvím. Na str. 30 v pojednání o dimorfismu bych doporučil hovořit přesněji o *velikostním* dimorfismu (i když to vyplývá z předchozího textu). V komentářích a poznámkách autorka uvádí náznaky i přímá srovnání se situacemi v lidském chování. Zásadní část této kapitoly se pak věnuje chování živočichů v souvislosti s hierarchickým postavením z hlediska důsledků pro další život jednotlivých zúčastněných i celé skupiny, reprodukce, přístupu k potravě a dalších dopadů hierarchie pro jedince nacházející se na různých hierarchických pozicích. Další část třetí kapitoly je věnována proximativním mechanismům hierarchického postavení (signály, hormony, stres) a měření hierarchického postavení v etologii (znaky hierarchického postavení).

Kapitola čtvrtá představuje srovnávací aplikaci pohledu etologie živočichů na chování a hierarchie člověka, zejména na lidské skupiny a jejich hierarchie v dnešní euroamerické společnosti. Situace v ní obvyklé poměruje prismatickým situacím známých z etologie primátů a rozebírá jejich vzájemné podobnosti a rozdíly. Specifikuje základní vlastnosti hierarchií skupin lidských, zejména neoddělování hierarchií podle pohlaví, hierarchie v menších skupinách, situace ve skupinách s velkým počtem jedinců s neúplnou hierarchií a indikátory postavení, význam koalic jedinců při ustavování hierarchií aj. Zvláště si všímá situací (skupin a hierarchií), které se z evolučního hlediska zdají být nové, excesivní, na které naše etologické mechanismy nemusí být nastaveny. V následujících částech (4.3 a 4.4) sleduje autorka souvislosti hierarchického postavení s přežitím (přístupem ke zdrojům, stresem, zdravotním stavem) a reprodukcí. Konstatuje, že etologicky relevantní souvislosti lze najít nejen u tradičních lidských společností, ale u skupin v rámci euroamerické společnosti. Pokud byl po většinu evolučního vývoje člověk relativně polygynní (str. 80, malý počet mužů měl relativně velký počet dětí v každé generaci), zajímalo by mě, jaké by podle autorky mohlo mít důsledky extenzivní užívání hormonální antikoncepce, které tento vzorec do jisté míry ruší. Za důležitý pokládám autorčin rozbor významu dominance a submisivity při výběru partnera. V této souvislosti uvádí autorka zejména vliv sociálního statusu a jeho znaků na reprodukční úspěch. Její vlastní studie v této oblasti přinesly zajímavý poznatek, totiž že kromě běžného vzorce preferencí žen pro výše postavené muže a mužů pro níže postavené ženy (vč. odpovídajícího reprodukčního dopadu) je možné najít i část populace s preferencemi opačnými, které ve svých pracích autorka se spoluautory (Jozífková, Flegr 2006; Jozífková, Konvička 2009) vysvětlují výhodami rozdílů v hierarchickém postavení/dominanci partnerů vůbec (třeba bez ohledu na směr rozdílů) pro omezení konfliktů a lepší koordinaci/kooperaci činnosti v páru

(str. 82).

Následující podkapitoly pak pojednávají o faktorech ovlivňujících postavení v hierarchii, průvodních znacích, pocitech, prvcích dominantního chování v průběhu dvoření a také o excesech dominantního chování. Etologický pohled poskytuje mnohdy objektivní narovnaní optiky, která je v tradičním antropologickém či feministickém diskursu jednostranná (viz např. pohled na postavení ženy v tradiční „patriarchální společnosti“ str. 85). Z hlediska praktického uplatnění etologie člověka jsou nejvýznamnější poslední pasáže práce, které se věnují komunikaci vzhledem k hierarchickému postavení komunikujících a speciálně problematice domácí šikany, mobbingu a bossingu.

Následují původní studie autorky, které publikovala v kvalitních odborných časopisech (většinou s impakt faktorem) a které přináší významné posuny v etologii člověka a nové interpretace v řadě tradičně sledovaných jevů. Je to např. sexuální vzrušení s vysoko a nízce postaveným partnerem, které mohou být projevem úspěšné reprodukční strategie (*The Journal of Sexual Medicine*). V další studii rozlišila adaptivní vzorce v sadomasochistických formách sexuality (*Neuroendocrinology Letters*). Studie z *Archive of Sexual Behavior* se zabývá vztahem legálnosti a dostupnosti pornografie k výskytu sexuálních trestných činů. Studie v recenzovaném časopisu *Fórum sociální politiky* je přehledem rizikových a protektivních faktorů při posuzování ohroženého dítěte, resp. rodiny. Zařazené původní studie jsou důkazem dlouhodobého odborného zájmu Evy Jozífkové o etologii člověka, vyprofilovaného výzkumného programu, invenčních návrhů a úspěšné aplikace etologické metodiky a rozvíjené mezinárodní spolupráce. Evidentní je i úspěšná snaha autorky o aplikaci výsledků svého výzkumu v praxi (sexualita, mezilidské vztahy v rodině, na pracovišti aj.).

(Poznámka z hlediska odborného zájmu oponenta: Slibují výsledky vyplývající z rozvoje dnešní etologie v oblasti hierarchií lidské společnosti nějaké nové možnosti, využitelné k interpretaci chování lidí historických populací podle skeletu a zubů v paleoantropologii/lidské evoluci nebo v historické antropologii? Případně co z nových trendů etologie člověka by se dalo teoreticky přenést do bioarcheologie?)

Celkový komentář

Hlavní význam studie vidím v tom, že představuje ucelený přehled tohoto tématu, vycházející z biologického – etologického pohledu, který se snaží přizpůsobit/přiblížit tématům a cílům disciplín, kde se etologický pohled může úspěšně uplatnit a výrazně je obohatit o evoluční rozměr. Studie je podaná argumentačně vyváženě a (i v emocionálně a morálně ožehavých oblastech) strážlivě a citlivě. Je založená na nejnovější odborné literatuře, vč. výsledků vlastních odborných publikací, které dílčí oblasti etologické tematiky významně posouvají dopředu.

Dotazy oponenta k obhajobě habilitační práce (počet dotazů dle zvážení oponenta)

1. Některé etologické principy/procesy, které fungují v lidských skupinách složených z živých lidí, se uplatňují také ve skupinách virtuálních (internet, sociální sítě aj.). Existují nějaké studie/důkazy, že by proximativní mechanismy lidského chování (kognitivní procesy, hormonální reakce vyvolané stresem aj.) mohly ve virtuálním světě fungovat jinak?
2. Jak by měla vypadat aplikace etologických/sociobiologických/behaviorálně-ekologických výsledků studií o lidském chování v praxi z hlediska společenské přijatelnosti či korektnosti?

Závěr

Habilitační práce Evy Jozífkové „Úvod do etologie sociální hierarchie: základní principy dominance a submisivity v biologii chování“ *splňuje* požadavky standardně kladené na habilitační práce v oboru Antropologie.

Brno, 13. 10. 2013

doc. RNDr. Miroslav Králík, Ph.D.